

המאגיה של המלה

עם „שירי התיבה המזמרת“

מאת יעקב רבי

מדי תקופה בתקופה עורכת להריה בראו האלים; אך יש מהות הלשון את מאזן-הכוח של מליה של שהיא קודמת לאלים בזמן וב- המלים כשהן לעצמן, בלבדיותן, בלא זיקה כביכול אל תוכן מושגי שהן באות לשמשו. בראשית הימים, כש- נעשה האדם ל„חמדבר“, היתה הפי- רדה בין השתיים, בין המלה והר מחשבה; היה אדם-הראשון פולט תגאים לחלל העולם ופורק בהם את משא התמיהות והכמיהות, ה- תקוות והאכזבות, השמחות והרגזות; אך טרם יהיה לכל הגה קבע של צורה ושל משמעות; טרם תהיה „שפה משותפת“ — לא-לבד לצוות של בני-אדם, אלא אף לא לאותו אדם עצמו. רק משנתפתחה המחשבה ונתפרטה, התחילו פריטיה לצוד להם תגאים לצורכיהם המיוחדים. המח- שבה כבשה את המלה, שמה עליה את רתמתה, עשאתה לכלי-רכב לנ- סוע בו בעולמם של בריות חושבים. לעולם המושכות הם בידי המוח ה- הוגה, והמלה ההגויה צייתנית לו. אמת, מוח וחיים ביד הלשון; יש מלים שהן — כמאמר המשורר — הרי-אל, ויש מלים שהן תהום רבה; יש דיבורים שקובעים גורלן של אומות, שמשפילים עליונים ומרומ- מים תחתונים. אין בכל אלה אין המלה אלא מכשיר מונע, לא כוח מניע; היא נשק סביל, היא תולדת התודעה והרצון.

ואף-על-פי-כן לא אבד לה למלה כוחה הבראשיתי, מימי היותה חומר היולי, ללא חותם של זהות, ללא מושכות המוליכות אותה לכאן ול- כאן; מימי היותה אחת לצליל, לניי- גון, כבר קדמונים חשו בעוצמתה הסגולית של מלה, בהווייתה שהיא כאילו עילאה, עויפה על התוכן ו- מופקעת מכל תלות בו. את הל- שון, על כל מערכת יחסיה וקש-

איתן, בעל אפשרויות צמיחה והס- תעפות לאין ספור. רבים השורשים „האחים“, צאצאי „אב“ אחד; שרף וצרב; זעק וצעק וצחק. כן, גם צעק וגם צחק — כי יש אשר גם הפכים וקצוות יהיו גובעים ממ- קור אחד. כמה פעמים ביום מחליף התינוק את צחוקו בצעקתו וחור- חלילה? לא כלשונות ההודו-אירופיות או האוראל-אלטאיות — לשונות שם; לא בניית צורות על-ידי ריבוי תחיליות (פרפיקסים) וסיומות (סופי- סים), או על-ידי אגלוטינאציה (הד- בקת מלה במלה); לא סירבול ולא מעסה ולא ארכנות — אלא אותו הגה עצמו, אותו שורש, מתגלה בכמה וכמה פרצופים על-ידי שינוי הווקאלים. לשון אשר כזו אינה ענ- יין של הסכמה בלבד; האסוציאציות הטבעיות של מלים משותפות-שורש, או בעלות שורשיהם קרובים, מסייעות לזרימה חופשית-יותר של המחשבה; הן כנסיוב זה שמיט את כדוריות החיים. כך נעשית המלה לא רק שפחת המחשבה, אלא לעת-הצורך גם מנהיגתה. ההגה העברי אינו רק כלי- רכב, vehicle בלעז; בשעת-הדחק הוא-הוא גם המחזיק בהגה. תחושת הצדק, הכרת השליחות, הניעו את ישעיהו להוכיח את העם; אך המלה הנחתה את התוכחה לבטח אל מט- רתה: „ויקו למשפט והנה מש- פח, לצדקה — והנה צעקה“.

קסם המלה, המתגלגלת לצורות ר משקלים חדשים, לא שערום קדמר גים — עמד להם להקליר ולינאי ולשאר פייטנים בבואם לגבש ביטוי לצער אשר לא היה כמוהו מימות עולם, צער גלות-השכינה. לא — בשפה אחרת היה צער כביר כזה פורץ כל גדר של לשון, שמילותיה לא היו מסוגלות לקלוטו; רק המלה

העברית הגמישה יכלה לאוצרו ב- ושמע הוא מפי מלכתם קרבה, ובכך — גם להפיגו קמעה. שימו לב: גם מגילת-איכה, גם קינות הפייטנים של ארץ-ישראל ושל אש- כנו, הן מופת של ביטוי עצור, כבוש, ממושמש. פרשה המלה את חסות-חסדה על העם המסובל פי- סורים.

ובכל זאת גרם הניתוק מן הדי- בור לתשישות-כוחה של המלה ה- עברית ברבות-הימים. רפו שרירי הלשון ופקו ברכיה. אך משעלה בלב אנשים עברים הרצון לחדש את לשון- הקדומים בחייומיום — ניעור ה- כוח הדרום במלה העברית וחולל את הפלא הגדול. כשם שמעודה לא הרבתה העברית להודקק לאמצעי- עזר חיצוניים, מלאכותיים, כגון או- תן תחיליות וסיומות ואגלוטינאציות, אלא בנתה את עצמה מתוכה, מתוך החומר האינסופי של הגאיה-בראשית, כך גם האילן המחודש של הלשון יונק את חיותו מן השורשים, בלא ריבוי של הרכבות.

וטוב, מקץ שני דורות של דיבור עברי וכתבת-חולין עברית, לערוך מבחן-כוח למלה כמות-שהיא; לרכב על כנפיה ולדאות אל אשר תאבה ללכת מאליה. טוב לבדוק מה נש- תמר מכוחה המאגי של המלה ומה נתוסף עליה. אך מי יוכל להמריא המראה נועזת כזו — אם לא אשף, מאגיכן?

לא חדשה היא שנתן אלתרמן הוא אשף המלה המכונפת, החרוזה, אולם בשירי „התיבה המזמרת“ הוא קרא לה דרור והניח לה לגוררו אחריה. — ומה הם פלאי המראות והדמויות וצירופיה-החרוזים שגילתה לו במ- סעה? הנה יוצא הוא בעקבי הנוסע הדי- גול, בנימין מטולדה — והמלה החופשית מכל עול היא לו מורה- דרך. והנה עוד מסע-פלאות כזה? הוא ראה נפילים ובצידם ננסים קומתם לא גדלה. הוא ראה פראי-איש ברקדם מין ריקוד כדוגמת טאראנטלה,

פים שתופפו / פתאום נדמו / מל- תופ... והמעשה בחיריק הזעיר, ש- טיפס בדי-עמל על הוי"ו והוליד את השורוק ואת התולם — הוא שיר- מזמור להעזת ולעמל המפרך של קטני-עולם.

מה נפלא להלך עם אלתרמן ומ- לותיו בעולם החיות: שום „דיס- גילנד“ לא תשוה לביבר זה. יום אחד — בג'ונגל העב, להוריו הפילים, פיל נולד ולו חדק ארוך להפליא התגאו בו הוריו בראותם כי עד כה לא נודע בעל חדק נכבד כחדקו. שם נאה הם ביקשו לו חיפשו, בדקו בדק,

ויחליטו לקרוא לו בשם מל-כי-חדק. ...או חלומן של הויקיות על אותו יום, כשכל הרברים בעולם יחליפו צבעיהם לפי צבעי הויקית הנחה עליהם — ולא להיפך: וחולמות אנו שלג סגול כי חלוף בו חלפה הזיקית הכחולה כמכחול. וחולמות אנו ליל ובו חושך צהוב וחולמות אנו יום ובו שמש כחול!

ההמראה היא מאגית, אך אשף הד- אה על כנפי המלה אינו נוטש גם בתוך ההילולה הגרוטסקית את החזון האנושי על שינוי מעשי-ברא- שית וכיבוש איתני-הטבע. משגגות החלום אומרות הויקיות: וכבר שוב מחליפות אנו דמות וצבעים אך רחננו עלינו טובה, כי שמור בנו דבר חלומנו, חלום הפלאים בו נגלה סוד כוחנו שאין לו שיעור.

עוד מוסר-השכל „לא-מחייב“, הי- תולי ובכל-זאת רציני, כלול בשיר המגבעת „אשר שר האיש למגבעתו לאחר שזו פרחת מעל ראשו באמצע הרחוב“ — והא רודף אחריה יאינו משיגה, ואעפ-כ אינו נלאה מלייחל לשובה: טוב חזון-שורא מלא-חזון. יש ב„תיבה המזמרת“ בתים המז- כירים אימאזים משירים אחרים של אלתרמן, אלא ש„המלה לשמה“ מפ- קיעה כאן את האימאז' מסמליותו, הופכת אותו מדרש לפשט. אחרי הגשם הראשון —

נוצצים מגפי הירקן, כי נקלף מהם בוך-אשתקד רגבים וגושים. והשמש נשקפת משחור כל מגף מכל זיו הדרה, כמלכת הכושים! ..ועוד מוליכה המלה את המשורר אל אנשי העליה השניה ואל רי- שמואל הנגיד, היושב באישון-ליל באוהל, בתוך מחנה צבא ערוך לקרב, שהוא מצביאו — וקורא את מכתב בנו הקטן יתוסף, אשר עוד לא מלאו לו תשע שנים: כאן מסר לקת הצידה הגרוטסקה ושולטים הסמ- מנים הסנטימנטאליים-לאומיים של „הסור השביעי“.

גולת-הכותרת של „התיבה המזמרת- הם שירי הקרקס; משיכות-המכחול החפוזות של הפייטן מעלות את הזי- רה ודמויותיה בפלאסטיות מרהיבה. אכן רבה הקירבה בין אשף-המלים והחרוזים ובין גיבורי הקרקס: אף כאן, על במת-ישחק זו, יש התמוד- דות עם דברים בראשוניותם ובעי- צימם ו„לשמם“; אף כאן יש מיצוי מופלג של אפשרויות, גישור בין אין ליש; קפיצה על פני תהומות, שליפת פרגיות מן השרוול, ניצוח על תזמורת בעל-יחיים, חיבור סכר מים גדולים במהירות-הבזק. ואף כאן יש מוסר-השכל:

הקרקס הוא אולי המקום בו שלי- טת / במלאכתו של אדם השלמות המחלטת. / זה אחד מקצועות מעטים בסוגם / אשר אין בס רשות לרישול ולפגם / כי בשל הטרשלות וליקוי ופגמיה / במקצוע הזה לפעמים אין קיימה... / ולכן הוא שואף אל השלי- מות ויהי מחו

גם קוסם-החרוז, בכל מעופו החופי- שי, המצטעצע, יודע שהחתיכה אל שלמות בז'אנר זה מחייבת אולי יותר מאשר בכתבת-שירה אחרת, כי רבים המדוחים והחתחמים וסכנות הגלישה. כשרוננו הגדול של אלתרמן וחוש-השלמות שלו סייעו לו לעבור מסע-הרפתקות זה בהצלחה — ולהס- גין את כוחה הפלאי של המלה העברית.